

Ulusal Ekonomi ve Girişimcilik Üzerine 1329 (1913) Tarihli ve Yazarı Belli Olmayan Bir Risale

An Anonymous Brochure on National Economy and Entrepreneurship
1329 (1913) Dated

Rukiye AKKAYA KİA*

Öz

Yazarı belli olmayan bu “Risâle”nin içeriği; halka hitap amacıyla kaleme alınmış, bir “Söylev”dir. Edirne’nin, Osmanlı Devleti’nin topraklarına katılmasını sağlayan İstanbul Anlaşmasınının (29. Eylül.1913) öncesinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Balkan savaşında; Edirne’nin kaybedilmesi üzerine, halkın yaşadığı manevi çöküntüyü ortadan kaldırmak için hazırlandığı anlaşılan metne; coşkulu, duygulu bir akış hâkimdir. Dilde ise duru ve açık bir Osmanlı Türkçesi dikkat çekmektedir. Çalışmak, ulusal ekonomi, ulusal sermaye birikimi ve ulusal ticaret gibi konulara yer verilmiş; Türk ve Müslüman unsurun girişimci yönlerinin ortaya çıkarılmasının bir zorunluluk olduğuna değinilmiştir. Yer yer dini referanslarla beslenen metin içerisinde; “çalışmak” ve “devletin görevleri” temaları üzerinden, İttihat ve Terakki’nin uyguladığı baskılar da eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Ulusal Ekonomi, Osmanlı Türkçesinde Söylev, Liberalizm, Balkan Savaşı.

Abstract

This anonymous brochure (“Risâle”) is a discourse, which is aimed at public. It is understood that the brochure appeared before İstanbul Treaty (29.September.1913), included Edirne in Ottoman State’s territory. This text, was prepared to eliminate people’s sadness because of losing Edirne in Balkan War, has effusive, emotional content and clear and articulate Ottoman Turkish. It contains subjects like labour, national economy, national capital accumulation and national trade, and mentions necessity of revealing the entrepreneurship of Turks and Müslims. In this text, sometimes it refer to Religion, pressure of Committe of Union and Progress (“İttihat ve Terakki”) is criticized over subject “labour” and “obligations of State” too.

Keywords: Entrepreneurship, National Economy, Discourse in Ottoman Turkish, Liberalism, Balkan War.

* Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. rakkaya@marmara.edu.tr

GİRİŞ

İncelediğimiz Risale'nin içeriği; halka hitap eden bir "Söylev"dir. Baştan sona; ulusal iktisat politikasının, ulusal uyanışın ve ekonomide girişimcilik temalarının işlendiği yazarı belli olmayan metinde; dil bakımından, son derece açık ve duru bir Türkçenin kullanıldığını görmekteyiz. Risale'nin başlığında – aşağıda da verildiği gibi – Fransa'da hukuk eğitimi alan Osmanlı tabasına mensup bir öğrencinin mektubundan özetlenerek, Müslüman toplumlara okunmak üzere hazırlandığı söylenmektedir. "Söylev"ın, kim ya da kimler tarafından hazırlandığı; hatibin kim olduğu ve söylevin hangi tarihte gerçekleştirildiği belirtilmemiştir. Ancak metnin akışından; Söylev'in, Edirne'nin, Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmasını sağlayan İstanbul Anlaşması'nın (29.Eylül.1913) hemen öncesinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Söylev; Balkan savaşının kaybedilmesiyle halkın yaşadığı büyük kaygı ve hüsranın bertaraf edilmesi için yoğun bir heyecan ve vatanseverlik duygusu ile kaleme alınmıştır. Halkın kolaylıkla anlayabileceği bir üslup ve konuşma dili tercih edilmiştir. Sık sık konuşmayı yapanın, kendi kendine ve dinleyicilere yönelttiği sorulara, hayret ya da heyecan nidalarına yer verildiği görülmektedir. Sözlerin akışından ve yapılan öz eleştirilerden, halka iletilen mesajdaki coşkulu ruh; savaş ortamının yarattığı bezginliğe galebe çalmaktadır. Metinde genel olarak; ekonomik devrimin temelinde, yatırım ve üretimin olduğu; artık savaşların yalnız cephelerde değil, ticarethanelerde de kazanıldığı ifade edilmekte ve bu ifadeler İslami referanslarla desteklenmektedir. Savaşın kaybedilmesinden sonra; üzülmek ya da umutsuzluğa kapılmak yerine; çalışmak, halkın müteşebbis ruhunu canlandırmak için harekete geçmek gerektiği açıklanmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanı; Osmanlı unsurlarında iyimser ve liberal bir hava yaratmıştır. Ancak, Balkan savaşının kaybedilmesi sonucu ortaya çıkan kaygı ve psikolojik çöküntünün etkisiyle; bu havanın sona erdiği, bilinen bir konudur. Bu bir politika değişimi olduğu gibi; Anadolu insanı konusunda, Müslüman-Türk unsur konusunda da bir bilinç değişimi getirmiştir. İttihatçılar, kalkınma hamlesi yaratabilmek için sermaye birikiminin olmadığını gördüklerinde; ulusal ekonominin inşası için Anadolu ve Müslüman-Türk unsuru merkeze alan bir siyasete yönelmişlerdir. Başka bir deyişle; bu dönemde izlenen ulusal iktisat politikası, ekonomide Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içermektedir¹.

Aşağıdaki "Söylev" tam da bu noktada; bahsettiğimiz bu politikanın, halkın ağızından yine halka nasıl sunulduğunun somut bir örneğidir. Ayrıca emperyalizmin, Müslüman ve Müslüman olmayan coğrafya üzerindeki baskısı, halklara yaşattığı olumsuzluklar; "Söylev"i gerçekleştiren kişi tarafından, dramatik bir üslupla eleştirilmiştir. Ekonomi, yatırım ve para işlerinin; aslında bütünü ile ticaretin "*mesele-i içtimâî*"den olduğunu ifade eden kısımlar; halkın içinde bulunduğu sosyal-siyasi sorunlar ile ülkenin ekonomik durumu arasında bir ilişki bulunduğunu açıklamak için özel bir uyarı niteliği taşımaktadır. Metnin devamında; verilen örneklerden; "*eğer çalışmazsak,*

1 II. Meşrutiyet döneminde öne çıkan; ulusal ekonomi, sanayileşme ve ulusal burjuvazi politikaları konusunda bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995; *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

bir Cezayir, bir Tunus, bir Trablusgarp oluruz ve Avrupalı devletlerin hükümranlığı altına düşeriz” ifadeleri; manevi yıkılmışlık hissinin derhal terk edilmesi gerektiğine yönelik bu uyarıyı kuvvetlendirmektedir.

Toplam 12 sayfalık “Söylev” niteliğindeki bu eseri; içerik ve dil bakımından dikkate değer bulduğumuz için transkripsiyonunu hiç bir yorum eklemeden; araştırmacıya ve okuyucuya ulaştırmak istedik. Transkripsiyonu verilen eserde ele alınan temalar; Söylev’de yer verilmesi itibarıyla, Kamu Hukuku ve Genel Kamu Hukuku açısından analiz edilecektir. Metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı tamlamaların ve kelimelerin yanına, anlamayı kolaylaştırmak açısından; Türkçe karşılıkları, akışı bozmayacak şekilde tarafımızdan eklenmiştir. Ayrıca uzun cümlelerin arasına; anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla, metnin orijinalinde bulunmayan pek çok noktalama işareti yine tarafımızdan eklenmiştir.

I.RİSALE² METNİNİN TRANSKRİPSİYONU

“Fransa’da İlm-i hukuk tahsilinde bulunan talebe-i Osmaniyeden bir zâtın mektubundan telhis edilip, ehâli-i İslâmiye’ye talebe-i ulum tarafından tevhim edilmek üzere (irşad yolunda) (uyarı amaçlı ç.n.) tertib edilen risaledir”;

Ders vekâletinin tensibi üzerine Makâm-ı Meşihât-ı İslâmiyece tab edilmiştir.

Matbay-ı Bahriye,

Sene 1329, Mayıs

Besmele ve dua ile başlayan metnin girişinden; Müslüman halka hitap edildiği anlaşılmaktadır. Sözlerine sadık olmayanlarla, savaşta karşılaşıldığında en ağır cezaların uygulanması gerektiğinin tanrısal bir emir olduğu belirtildikten sonra; savaşın çeşitli biçimlerinin mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Başlangıç kısmının devamında; Müslümanların içine düştükleri cehalet ve tembelliğin cezası olarak; düşmanların zafere ulaştığını izâh eden bir anlatım vardır. Gayret göstermenin erdemleri ve yararları; bunları yapmanın her Müslüman kişinin görevi olduğu açıklandıktan sonra; Müslüman dünyasının içinde bulunduğu bu zaafın bertaraf edilmesi için ne yapmak gerektiğini, nasıl yapmak gerektiğini; kendilerine anlatılacağını bildiren hitap kısmını³ takip eden metin; aşağıdaki gibidir:

2 *“Fransa’da İlm-i hukuk tahsilinde bulunan talebe-i Osmaniyeden bir zâtın mektubundan telhis edilip ehâli-i İslâmiye’ye, talebe-i ulum tarafından tevhim edilmek üzere (irşad yolunda) tertib edilen risaledir”*; *Ders vekâletinin tensibi üzerine Makâm-ı Meşihât-ı İslâmiyece tab edilmiştir, Matbâ-yı Bahriye, Sene 1329, Mayıs.* Eser; İBB Atatürk Kitaplığı, Osm.0.00891 Demirbaş Numarası ile kayıtlıdır. Yer Numarası: 340.04 FRA 340.04 FRA Mayıs 1329/2. Yaptığımız transkripsiyonda; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara,1997 baskısı esas alınmıştır. Yazarı belirli olmadığı için transkripsiyon metninde ve aşağıdaki dipnotlarda, sadece Risale’nin sayfa numarasına yer verilmiştir.

3 Besmele ile başlayan “Söylev”in, başlangıcında yer alan duadan sonra, Kuran-ı Kerim’den, Enfâl Suresi 60. Ayetine yer verildiği anlaşılmaktadır. Arkasından bu ayet, kelime kelime açıklanmaktadır (ç.n.). *Risâle*, s. 1.

“[Vatandaş] ...beni can kulağı ile dinle;”

“Vatandaş, bizler bugün ölmüş bitmiş hükmündeyiz. Ortada Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin bir cesedi var. Bunu nasıl canlandırmalı? Artık bunu düşünmeliyiz. Filhakika birkaç güne kadar akd edilecek sahada, ancak Edirne vilayetinin bir miktarını bizlere bırakacaklarsa da bu bizlerin işine yarayacak bir hal değildir. Artık gözümüzü açalım ve çalışalım. Çünkü bugün cümlemizce malum olmalıdır ki Müslümanların dünyada dostu yoktur. Bütün Avrupa, İslâm'a düşmandır. Bütün beldeyi İslâmiyeyi, Hristiyan etmek istiyor; ehl-i sâlibin (haçlıların ç.n.) vaktiyle yaptığı harpleri başka bir şekilde yapmak istiyor. Mademki böyledir, artık çalışmalı! Kim çalışıyorsa, ona vermek âdetullahın cümlesindedir. Bugün; Avrupalılar çalışıyor, onlara veriliyor, onlar her yerde zaferyâb ediliyor.”⁴

“Çalışmak, çalışmak diyorsak; bizler çalışmıyor muyuz diyeceksiniz değil mi? Fakat bunu dediğin zaman, sana verilecek cevabım (Hayır!) olacaktır. Çünkü çalışmaktan maksadım başkadır; bunu tafsilât-ı âtiden anlarsak;

İlm-i hukukun bir şubesi olan, hukuk-ı umumiyeye [drait peblig]⁵ (droit public ç.n.) ahkâmına nazaran; kavânin-i mevzuâya tâbi' ve bir arazide sâkin ahâlinin teşkil ettiği heyete “devlet” nâmı verilir. Kavânin-i mevzua' bulunmaz yâhûd bulunur da dört seneden beri – bizlerde görüldüğü üzere – kitablar derununda kalıb da kimse ahkâmına riâyet etmezse; o heyet-i devletlikten çıkar. Selef-ül zikr tarafındaki ahâli kaydına gelince; bu ahâlinin o heyette ne gibi hukuka nâil olduğunu ve nasıl vezâifle mükellef olacağını bilmesi iktizâ eder. Aksi takdirde o heyet “devlet” namı alamaz. O ahâlinin hukuku nedir diyeceksiniz değil mi? Onların hukuku, serbestçe vatandaşlarıyla görüşmesi, ötede beride toplaşması, içtimâ' etmesi, kimsenin namusunu ve haysiyetini ihlâl etmemek şartıyla; evet!; hürriyet-i kâlemiyeye ve fikriyeye mâlik olmasıdır. Vezâife gelince; mensubu olduğu heyetin fikren, ticareten, sanai'en terakkiyesine hizmet etmek; vatandaşlarının bu yolda vuku bulacak mesaisine mümânaat etmemek (engel olmamak ç.n.) ve vatandaşlarıyla tatlı tatlı geçinmek ve hâl-i salihde asayîşi ihlâl etmemek ve hâl-i harbde memleketini, dinini, anâne-i tarihiyesini, namus ve mahremiyetini müdafaa eylemektir. Fakat bunlar, ekseriyetle cahil olan ahâliye talim edilmelidir; bunları, ahâliye kim tâlim edecek? Kim olacak; camilerimizde hoca efendiler, mekteplerimizde muallim efendiler olduğu gibi ve hatta her gün vaiz eden vaiz efendiler ve hatib efendiler; sâhib-i vazife görse şühelidir.”⁶

“Bunlar yapılıyor mu? Bunlar dediğim gibi; bir maksad-ı muayyen (belirli bir amaç, tayin edilmiş bir hedef ç.n.) uğrunda çalışılıyor mu? Eminim ki hayır! Öyle olunca; çalışmıyoruz demektir! Binâenaleyh mâdem ki ahâliye-i sâlib böylece çalışıyorlar; onların ehl-i İslâm'a gâlib gelmesi, memleketlerini zabt etmesi, camilerini kiliseye tahvil eylemesi muhakkaktır. Yukarıda âhalinin vezâifini tağdad eylediğim sırada; “Ticareten, sanai'ten terakkiyesine hizmet etmek

4 Risâle, s. 2.

5 Metinde, Latin harfleri ile parantez içinde belirtilmiştir. (ç.n.) Risâle, s. 3.

6 Risâle, s. 3.

kaydını ilave edelim". Ticareten ne demektir? Ne şekilde icrâ olunur? Sanai'at ne demektir? Bunları düşünen var mı acaba? Bence yok! Çünkü ticaret bundan on asır önce; evvel yapılan ticaret değildir ve sırf bizde Müslümanların yaptığı gibi bir şekilde kalmış değildir."

"İstanbul'da gördüğümüz; "Orozdibak"⁷ ve "Stein ve Mayer"⁸ ticarethânelerde ticaret ediyor. Tabi bunlarla fetih meydanda! Baklavayı, arı sanan adamlar arasında fark var değil mi? O büyük ticarethâneler ne yolda idâre olunur? Hesapları ne yolda tutuluyor? Ne yolda tezyin edilerek, müşterinin nazar-ı dikkati celb ediliyor? Bunlar tahsil ile olur. Bunlar, bugün bir "ilim"dir. Bu ilmin okuru olunmalı değil midir? Okur olmayınca, çalışmıyoruz demektir. İhtimal ki; şimdi bana "çok güzel söylüyorsun; ama öyle ticarethaneleri açmak için para lazım" diyeceksiniz değil mi? Evet para lazım! Fakat bu para mutlak bir adamın, iki üç kişinin olmak lazım değil. Bir şirket yapılıyor, birilerinin isimleri mukâbilinde hisse senedi çıkarılıyor, yüz bin Müslüman bir tane alsa yüz bin lira sermaye olur; onunla isteriz ki ticarethane yapılsın. Zaten İstanbul'daki "Orozdibak" ticarethaneleri; "Stein ve Mayer" elbise mağazaları hep böyle bir şirkettir."

"Şimdi ihtimal ki böyle büyük ticarethâne açmaktan ne fâide hasıl olur diyeceksin değil mi? Evet; böyle büyük bir ticarethane açmak için, öyle bir şirket tesis edip de bu şirketin satacağı malı Avrupa'dan getirtirse; yine fâide hasıl olmaz. Paralarımız Avrupa'ya gider. O şirket; Avusturya, Almanya fabrikalarının hesabına, menfaatine hizmet etmiş olur. Onun için satacağın mal memlekette imal edilmelidir; imal edince o ticarethaneyi misal bir "fabrika" tesis etmiş olur. Bu surette "sanai'" memlekette başlamış olur. Birçok ahali sabahleyin fabrikaya gider, yevmiyesini kazanır, işsiz kaldın, güçsüz kaldın; kahvehane köşelerinde oturan o tembel ahali çalışkan birer el haline girer. Böyle yapılmazsa, çalışmamış oluruz ve başlıca ahâliyi-sâlibe esir olmamızın muhakkaktır."⁹

"Telebbüs eylediğimiz (giyindiğimiz ç.n.) şeylerin hangisi mâmilât-ı dâhiliyedendir (yerli ürerimdir ç.n.)? Bir fes, bir basma, bir çorap, bir mendil fabrikamız var mı? Bizim şimdiye kadar ordumuza, donanmamıza sarf ettiğimiz paralar tamamıyla Avrupa'ya gitti. Çünkü bizlerde ne top ne tüfek ne fistan fabrikası yoktur". "Kezalik (kezâ ç.n.) İngiltere'de, İtalya'da, Almanya ve Fransa'da görülen zırhlı sefâin ve torpido inşasına mahsus tersanelerimiz yoktur. Bütün sefâin-i harbiyemiz Avrupa'da yapılmıştır. Böyle olur mu? Bunları görünce ben âtiyi, âtiyi-İslâmı pek fena görüyorum - ve devlet-i İslâmiyey-i Osmaninin - şâyed böyle gidecek olursak bekâdâr olmayacağımı hissede biliyorum." "Çünkü bugün devletler eskisi gibi cengâver değildir. Belki ticaret ve sanayi ile yaşamaktadır; ticaret ve sanayi siyasetinde, cihâdın suret-i icrası bile bir fen dairesinde olur. Yoksa vaktiyle sadr-ı İslâmda yapıldığı gibi hârb olmaz. Seri atışlı toplar, muntazam zırhlılar olmazsa ve bunları idare edecek kumandanlar, süvariler, zâbitler, askerler olmazsa ve bunları inşâ edecek ustalar, ameleler bulunmazsa bir devlet pâyidar olamaz". "İngiltere'de, Almanya'da, İtalya'da, Fransa'da işbu mühimmat-ı harbiye,

7 İstanbul'da, Avrupai giyim kuşam ve kumaş satan büyük bir mağazanın ismidir.(ç.n.)

8 Beyoğlu'nda, faaliyet gösteren; kumaş, giyim-kuşam mağazalarının isimleridir. (ç.n.)

9 Risâle, s. 4.

efrâd-ı âhali tarafından tesis edilen (Anonim) şirketler tarafından imal olunarak devlete fûrûht olunur (satılır ç.n.).”

“Kezâlik, tersaneleri efrâd-ı ahâli tarafından, anonim şirketler tarafından idâre olunur. Bu şirketlerin çıkardığı hisse senetleri ile; sen, ben, Ahmed, Mehmed şerik; hissedâr olur. Bu şirketler nedir? Burayı öğrenmek için ticaret mektebi muallimlerine müracaat etmeli ve mümkün ise bunların verecekleri derslere devam edilmelidir. Bu derslere devam edebilen, ahâliye söylemelidir. Şimdi bu şirketlerin çıkaracağı hisse senetlerini almak ve mümkün olduğu kadar ziyâde iştirâk olmak, meselâ yirmi otuz tane almak lâzımdır. Bunlar için para lazımdır, bu para nasıl tedârik edilebilir? Bu, dışten turnaktan arttırmak suretiyle olur. Buna “ilm-i iktisat” müktezâsınca (tasarruf) denir. İşte bu tasarruf sayesinde ki Avrupalılar bugün bu kuvvete, bu sanayi’ye mâliktirler. Bizlerde ise bunlardan zerre kadar yoktur. Nasıl olsun? Kadınlarımız, o kızlarımız; isrâf ve tebrîzden hâli değillerdir (umursamazca har vurup harman savurmaktadırlar. ç.n.). Vaktiyle mangalını satıp da Kâğhthane’ye kadınların, hava ve huşu uğrunda sarfedenleri dövmüş idim. Mutlaka şimdi böyle olmayacak. Buna bir çare bulunmazsa, akıbetimiz pek fena ve yaman olur. Bu hususta millete hizmet edeceklerden biri de hocalarımız ve vâiz efendilerimizdir.”¹⁰

“Cemââtın; kazandıkları paraların nihâyet nisbetini sarf edip, başkasını saklamasını ve bunlarla başka işler tutmasını söylemek ve o cemâât kadınlardan mürekkebe ise tasarrufun üzerinde; kadınlar tarafından icrâ edileceğini – kadınlarımıza söylemek üzere hasredilmelidir – ve bundan başka kadınlarımızın erkeklerle ve erkeklerimizin de kadınlarla hüsn-ü imtizâc etmelerini (iyilikle geçinmelerini ç.n.) ve kadınlarla (erkeklerimiz zinhâr yastık düşmanıdır, iki testisi varsa biri kırılmalıdır) gibi meselleri sâhi itibara almamalarını ve erkeklerle kadınların hüsn-ü muaşeretinde bulunmaları ve maliyeti olan iş ve işretten içtinâb eylemeleri tekrar tekrar tavsiye edilmelidir. Taksir-i nefis dediğim, hatırıma geldi; böyle müdafâa ve mevzi ifâ edilmez ise Lüleburgaz’da olan (40) büyük Türk’ün yeri nasıl dolar? Bu yukarıda söylediğim meseleye bugün “meseley-i içtimâiye” namı verilmektedir. Bunları burada ruhbanlar ahâliye tevhim etmektedir. Bunlardan başka bir husus cemiyetlere muvazaalar tertibi ile keyfiyet; “guş-i izânına asl ile” (kulaktan kulağa asılsız fısıltılarla ç.n.) devletin mevkiini ve ahaliyi âl ile tâhkim eylemektedirler.”

“O hoca efendilere söyleyecek bir şeyim daha var. O da; o hoca efendilerin zamana göre talebe yetiştirmek için çalışmaları elzemdir; yoksa okuduk, okuduk, okuduk dememelidirler. Bunu bir milletin âlimesi derse; o milletin cahili ne yapmaz? Zaten milletler, ülemâsının bidâdından (zulmünden ç.n.) nasıl mahvolmuşlar? Bunu tarih bize göstermiyor mu? Bu, nasıl olur? Çalışmalar, nasıl olur? Bugün dünyanın her mahallinde olduğu gibi memleketimizde de mekteplerde taksim-i âmal kâidesine riâyet edilmekle olur. Bu kâide nedir? Bu kâide mucibince, her hoca bir şube-i fen deruhte eder. Onda ihtisâs peydâ eder. Misâl; müderris Ahmed efendi yalnız sarf ile iştigal eder, diğeri bedihî tâalim eder, bir diğeri de hadis ve bir diğeri de tefsir-i şerif ile iştigâl eder. Hem vazîfesi kolaylaşmış olur hem de intihâb ettiği şube-i ilimde, ne

10 Risâle, s. 5.

kadar eser varsa cümlesine muttali olur. Alabildiği mâlumâtı tavsiye eyler ve talebesini öyle de yetiştirir.”¹¹

“İstanbul’da ve bütün memâlik-i Osmaniye’de bulunan adamlar, dünyayı tanımıyorlar. Tanımak için Avrupalıların dünya için, ne mertebe çalıştıklarını görmek için, onların memleketlerini ziyaret eylemek gerekir. Bu ziyaret, İslâm’ın suiistimaline karşı bir fırsattır. O hoca efendileri, hâl-i gafletten ikâz etmek gerekiyor; içinizde (A canım; dünya için ne mana var) diyenleriniz olacak; o vakit “hiç ölmeyecek gibi dünya için; yarın ölecekmiş gibi ukba için çalışmış” meâlini inkâr etmiş olmuyor mu?” “Yukarıda ahâli-yi İslâmın dünyayı tanımadığını söyledim; evet! Bunu nefsimde tecrübe eyledim de öyle söyledim. Çünkü elhamdülillah, ben bu memlekette az ve çok bir şey bilenlerden addolunurum. Buraya gelip de Paris mekteb-i hukukuna başladığının birinci gününde, muallimin tebrikini aldıktan sonra cehâletimi anladım, artık vakkâs-ı âliyy-ül-bâki!”¹²

“ [Eğer] bu yazdıklarım yazılmazsa; hâlimiz Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Hindistan’a dönecektir. Cezayir ve Tunus’u, Fransa öyle bir hâle sokmuş ki sorma! Bazı Cezayirli neden Müslüman kalmalılar? (Hıristiyan olmak daha iyidir diyorlar) Bunu niçin diyorlar? Bu hale neden gelmişler? Burasını anlamak için Fransa’nın Cezayir’de takip eylediği politika iyi tetkik edilmeli. Kezâlik Tunus’ta, Fransız idaresi o kadar sıkıdır ki sorma gitsin! Geçende Tunus’ta vuku bulan şûriş (sokak gösterileri, karışıklık ç.n.) üzerine Müslim adamlar Fransız mahkeme tarafından idâma mahkûm edildi. Böyle gidecek olursa, Fransa beş-on sene sonra Tunus’u da Cezayir gibi idare edecektir. Dahası var; geçen sene Fransa, Tunus asâkir-i İslâmiyesini, Fas isyanını bastırmak için azâm eyledi (görevlendirdi ç.n.) Yani Tunus asâkir-i İslâmiyesi, Magrib’deki ahâli-yi İslâmiye ile harb eylemiş oldu. Tabir-i diğerle, bir Müslim diyarı bir Müslime, bir kafir devletin menfaati için kılıç çalmış oldu. Şimdi çekmese idi dersin canım sıkılır. Çünkü bunu düşünmeden söylemiş olursun.”¹³

Sözlerin devamında; Hindistan’da İngiltere’nin, Kafkasya bölgesinde Rusya’nın uyguladığı sömürge ve baskı politikalarından örnekler verilerek; emperyalizmin, Müslüman ve Müslüman olmayan coğrafya üzerindeki etkisi, baskısı anlatılmaktadır.

“ Trablusgarb ve Lübnan’da, harb-i âhireye kadar ne yol, ne tabya, ne liman yok idi. Acaba bunlar vaktiyle niçin yapılmadı? Kezâlik niçin bugün Anadolumuzda hatta Bağdat’ta, Suriye’de hatta Hicaz’da mümkün olduğu kadar mektepler küşad edilmedi. Nehirlerde sefâin işletilmedi. Bunlar da hükümetin hatası! Nisyânı olduğu gibi, bu sayede her şeyi hükümetten bekleyen ve hükümeti ikâz etmeyen, ora ahâlisinin de hatası vardır. Şâyed ahâli bu şeyleri bilmiyorsa, bildirmek ve onları teşvik eylemek, bilenlerin amel-i vazîfesi değil mi? Anadolu’nun her köyünde muntazam bir Rum yâhûd Ermeni mektebi var da Müslüman mektebi yok, bir Müslüman medresesi yok! Suriye’de, Fransız papazlarının muntazam mektebi var da bizlerin

¹¹ Risâle, s. 6.

¹² Risâle, s. 7.

¹³ Risâle, s. 8.

o kadar muntazam mektepleri yok. Niçin böyle, muallimlerimiz yok, çünkü dâr-ül muallimin ihtiyâca muvâfık muallim yetiştirmiyor. Bugünkü zamanda, Türkiye'nin ihtiyacına göre muallim yetiştirmek lazımdır.” “Artık memleketlerde ve medreselerde böyle ciddi sağlam bir tahsil verilirken diğer taraftan içtimaî, iktisadî, ziraî, mevzuâlar tertib ediliyorsa bu memleket belki tâhlis ediliyor (kurtarıyor ç.n.).”¹⁴

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile yüz ölçümü ve nüfus arasında ilişki kurulamayacağı da Danimarka örneği üzerinden açıklanmaktadır:

“Danimarka, Avrupa’da ufak bir devlettir, bundan on beş sene öncesine kadar, bütün ihtiyaçlarını tarım ve ziraattan karşılıyordu; şimdi ise Amerika’dan alınan alet-edevat ile ziraat hem kolaylaşmış hem mahsul ucuzlamıştır.”

Artık şeker üretiminden taş kesmeye kadar, her çalışma alanına makine girdiğini; müteşebbis ruhun diriltilmesi için insanların devletten medet ummaktan, memuriyete göz dikmekten vazgeçmesi gerektiği de vurgulanmıştır:

“Bu işlerle, bu ticaretle uğraşmak için öyle üç yüz kuruluşluk, beş yüz kuruluşluk memuriyetlerin ikmâlîne [gelince ç.n.]; bizde böyle bir memurun istikbâli nedir? Biliyor musun bir kuruştur! Öyle bir idâdide tahsil ile iktifâ eden; hem ne idâdisi; bura mekteplerine nazaran buraların ibtidâisi hükmünde. Bir adam, böyle bir ufak maaş peşinde hayatını fedâ edeceği yerde (rızkın onda dokuzu ticarettedir) meâli âliyesinde bulunan hadîs-i şerifin ahkâmına tâbiân ticaret eylemelidir.”¹⁵

Söylev’in son paragrafında; şirket kurma ve ticarete teşkilatlanma konusuna yine vurgu yapılmıştır. Kalkınmak ve milli ekonominin teşkilatlanması için; memleketin en ücra yerlerine, ticaret şirketleri kurulmalı ve bunların şubeleri faaliyet göstermelidir. Ancak bu teşkilatlar, bir siyasi kol gibi değil; bir iktisadî kol gibi çalışmalıdırlar. Memleketin zenginlikleri, madenler ve petrol gibi yer altı kaynakları da yine milli şirketler vasıtasıyla ile işletilmeli ve halkın sermayesinin artırılması için çalıştırılmalıdır ifadelerinden sonra; Risale;

“Şimdiye kadar başımıza gelenler âta ve ecdâdımızın çalışmamış olmasından ileri geliyor; böyle yaparsak bizler kendi rahatımız için değil; bilakis evlat ve ahfadımızın rahat eylemeleri ve tuttuğumuz işleri ileri götürmeleri için yapmış oluruz”.¹⁶ sözleriyle bitirilmiştir.

Ve-inallah-ı Tevfik (Allah’ın yardımıyla ç.n.)

“bin üç yüz otuz bir senesi cumâdelâhîrinin yirmi beşinci gününde tab edilmiştir”.¹⁷

14 Risâle, s. 9.

15 Risâle, s. 11.

16 Risâle, s. 12.

17 Risâle, s. 12.

II.RİSALE METNİNİN KAMU HUKUKU YÖNÜNDEN ANALİZİ

“Söylev” (Nutuk ya da Hitabet) dinleyicileri belirli bir duygu ve amaç etrafında birleştirmek için yapılan; coşkulu, anlam bütünlüğü olan konuşma metnidir. Kitleleri etkilemeye yönelik, edebi bir türdür. II. Meşrutiyet döneminde çeşitli şekillerde ve nedenlerle gerçekleştirilen ya da halka açık konferanslarda; halkı aydınlatma ve yönlendirme amacı taşıyan “söylev”lere sıkça rastlamaktayız.¹⁸ Yine, Halide Edip’in, İzmir’in ve İstanbul’un işgalini protesto etmek için düzenlenen Sultanahmet Mitingindeki konuşması; Hamdullah Suphi Tanrıöver’in, İzmir’in işgali nedeniyle yaptığı konuşma ve Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türkiye’nin işgalden kurtuluş mücadelesini kendi satırlarından okuduğu “Nutuk” dilimizdeki en iyi bilinen örneklerindedir. İçeriği farklılaşsa da “söylev”lerin, halkla kurulan ilişki biçimi ya da muhataplarla fiziksel bir beraberlik ortamında gerçekleştirilmesi bakımından; propaganda, protesto, kamuoyu oluşturma, kamuoyunu etkileme, bilgilendirme, yaşanan infial yaratıcı bir olayı açıklama ve duyuru gibi amaçları olabilir. Yani karşılıklı bir etkileşim yaratan metinlerdir.¹⁹ Söylev metni, – burada verdiğimiz örnekte olduğu gibi – yazılı olabilir ya da sonradan yazılı hale getirilebilir. Anlam bütünlüğü ve metnin dokusu içinde; hitap ettiği kişilerin kolayca anlayabileceği bir dil tercih edilir. Sonuçta, “söz” bir fikre ve bu fikri somutlaştıracak ana kavramlar üzerinden oluşturulmuş bir kurguya dayanır.

Söz, onu söyleyen ile yazı onu kaleme alan ile ilişki içindedir. Sözü söyleyen ve yazıyı kaleme alan kişi; kimliğini şu ya da bu nedenle sakladığında, sözün ya da metnin etrafında bir gizem halesi oluşmaktadır. Yayınlanmış bir metni, halka söyleyen ya da yazan görünmez olduğunda; söylenen içeriğine dikkat edilerek, sözün sahibinin kendini saklama nedenlerini keşfetme merakı uyanmıştır. Aslında belge tarihçisinin işini; sözün içeriğinden belirleme gibi bir kaygımız yoktur. Ama söyleyenin kaybolup gittiği zamanlarda, hiç değilse “söz”ü unutulmuş olmaktan kurtarma sorumluluğumuz vardır. Sararıp yıpranmış sayfalar arasında, bir neslin idealizmini okurken, tam olarak hissettiğimiz bu sorumluluk duygusudur. Aslında bir başka çalışma için yaptığımız kaynak taramasında; elimize düşen bu “Söylev”de; alanın bir çalışmanı olarak ilk dikkatimi çeken nokta; “*droit public*” kavramına yer verilmiş olmasıdır. Henüz metnin başlarında geçen bu kavram, niçin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı ile birlikte üstelik yanlış yazılarak zikredilmişti? Cevabı düşünürken, bu kısa “Risâle”nin, Latin harflerinde yayınlanması için transkripsiyon çalışması başlamış oldu.

Metnin; “bir hukuk öğrencisinin” mektubundan özetlendiği bildirilmekle birlikte “*droit public*” ifadesine ayrıca yer verilmesi yani hukuk biliminin iki ana dalından biri olan; devlet-birey

18 10.Temmuz.1324 tarihinde, İttihat ve Terakki’nin halka hitaben gerçekleştirdiği “muhterem vatandaş” ifadesi ile başlayan ünlü söylev; Lütfi Fikri’nin 1326’da Selanik’te halka açık konferansındaki “Efendiler” ifadesi ile başlayan konuşması; Kirkor Zohrabyan’ın siyasal yaşam ve Meşrutiyet üzerine 1324’te, Meşrutiyet-i Osmaniye Klübü tarafından; Taksimden Beykoz’a kadar çeşitli yerlerde gerçekleştirdiği siyasi konferanslardaki konuşmaları örnek gösterilebilir.

19 Tam da bu nedenlerle “Söylev”ler, günümüzde bir edebi tür olmaktan ziyade; “propaganda ve halkla ilişkiler”in keşiştiği bir yerde değerlendirilmektedir. Özellikle, insan davranışlarını etkilemeye yönelik bir araç olduğu tartışılmaktadır. Bu konuda bkz. J.M.Domenach, *Politika ve Propaganda*, Çeviren Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.

ilişkilerini düzenleyen alanın, “*Kamu Hukuku*”nun öne çıkarılması; daha sonraki ifadeleri de açıklayıcıdır: “*kavânin-i mevzuâya tâbi’ ve bir arazide sâkin ahâlinin teşkil ettiği hey’ete “devlet” nâmu verilir.*” Devletin, bir hukuk düzeni olduğunu; bu devletin hüküm sürdüğü “arazi”nin basit bir parça topraktan ya da kağıt üzerinde çizilmiş bir coğrafyadan oluşmadığını; halk dili ile ancak bu sade sözler ifade edebilir.

“*Kavânin-i mevzuâ’ bulunmaz yâhûd bulunur da dört seneden beri – bizlerde görüldüğü üzere – kitablar derununda kalıb da kimse ahkâmına riâyet etmezse; o, heyet-i devletlikten çıkar.*” Bir hukuk düzeni bulunmaz ya da –dönem ifade edilerek – Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen onun gerekleri yerine getirilmez ise yasalar kitaplar arasında kalırsa; oradaki yapı devletten başka bir şeydir artık. Modern örgütlü toplum yapısını; “yürürlükte olan bir hukuk düzeni” ile açıklayan bu cümle; tek başına ciltler dolusu kitabı özetlemektedir.

Düşünce biçiminin; Fransız kamu hukukundan ilham aldığı açıkça anlaşılan ve metni kaleme alan öğrencilerin, devlete ve insana bakış açısını belirten en önemli öğelerden biri; “Söylev”de, “ey ahali”; “efendiler” ya da “ey Müslümanlar” hitabının yerine “ey vatandaş” kavramının tercih edilmiş olmasıdır. Bu hitap şekli; dini, etnik ve cinsiyetçi kimliği dışlayan siyasi-hukuki bir kavram olduğu için, belirli bir siyasi modeli anlattığı için önemlidir. Ayrıca; Anayasa ve hükümetin görevlerinden bahsedilen satırlarda; haklar ve özgürlüklerin pratik yaşamdaki yerine, devletin görevlerine değinilmiş ve bu yoldan; dönemin siyasi iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki Hükümeti’nin eleştirilmiştir.

Ticaretin gelişmesinden ve pazarın ihtiyaçlarından doğan teknik ve endüstriyel gelişme, ticaretin daha da gelişmesinin; pazarın genişlemesinin temeli olmuştur. Avrupa’nın sanayi açısından ilerlemesindeki en önemli unsur; sermaye birikimidir. Bu birikimin, pazar yolu ile artarak, yeniden sanayi yatırımına dönüştürebilmesidir. Kapitalist ve liberal görüşlerin ana damarı olan bu kısa ve sade ekonomik yorum; aslında belirli bir tarihi dönemde, belirli koşullarda gerçekleşmiştir. Büyük sermaye birikiminin, sadece el emeğine dayalı çalışmayla sağlanamayacağı ya da insan emeğine dayalı pazar ekonomisiyle oluşturulamayacağına dair hemen tüm açıklamalarda, “sermaye birikimini” yaratan dış dinamikler incelenmiştir. Yeni Dünya’nın keşfinin ve sömürgecilik politikalarının ortaya çıkardığı büyük ekonomik dönüşümün, söz konusu sermaye hareketleri üzerindeki etkisi, Batı tarihini analiz eden hemen tüm çalışmalarda teslim edilen bir gerçektir.²⁰

Metinde; Avrupa’daki ekonomik gelişimi ve kapitalist sistemi yaratan; onu yaşatan belirli bir insan tipinin, hür teşebbüsü ile girişimci burjuva tipinin “erdemlerinin” övüldüğü görülmektedir.²¹

20 Bu konuda son derece geniş bir kaynakça olmakla birlikte; Osmanlı İmparatorluğu’nun bu süreci nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından bkz. Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasi İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003, Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul, 1986; Ömer Celâl Sarc, “*Tanzimat ve Sanayimiz*”; Tanzimat I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 423-440; Ömer Lütfi Barkan, “*Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları*”, Türkiye’de Toprak Meselesi içinde, Toplu Eserler I, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 107-123.

21 Werner Sombart, *Burjuva*, Çeviren Oğuz Adanır, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2011.

Bu da yukarıdaki “Söylev”i kaleme alan kişi ya da kişilerin, kapitalist-liberal süreci yaratan dinamikleri anladığını ve süreçle ilgili tarihsel bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Her şeyden önce; halka hitaben; “İktisat”ın, bir bilim olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir. Gerçi, “İktisat”ın bir bilim dalı olarak görüldüğü; Mekteb-i Mülkiye’de ve Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahâne’de, “İktisat” dersleri verilmesinden anlaşılabilir. Bununla birlikte; özellikle 1860’lardan sonra sürekli olarak Batı iktisadi düşüncesinden ya da Avrupa devletlerinin iktisat tarihinden yapılan çeviriler; “İktisat”ın, bilimsel gerçekliğine gölge düşürdüğü gibi; Osmanlı dünyasında yaşanan iktisadi bunalımın rasyonel nedenlerinin araştırılmasını da geciktirmiştir.²² Çeviri metinlerden yola çıkarak; “bilim”den ne anladığımızı şüpheli hale getiren bu tespiti; “taklit etmenin” aynı sonucu yaratacağını iddia eden ya da öngören, tüm diğer sosyal bilimler alanlarına yayabiliriz.²³

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde; yüzyıllardır devletin sırtında bir yük olan kapitülasyonlardan başlayarak, vergi sistemi, toprak sitemi ve savaşlar dolayısı ile yaşanan ekonomik-toplumsal drama, maliyenin çöküşü eşlik ediyordu. Bu zor koşullara; davranış biçimi ve ahlak anlayışı da dâhil edildiğinde; “Söylev”de bahsedilen “çalışma”, “sorumlu vatandaş”, “tasarruf”, “yerli malı tüketimi”, “kazancın yatırıma dönüştürülmesi”, “uzmanlaşma” temalarının pek çok yönü olduğu görülür.

Öncelikle; ekonomik davranışları yönlendiren düşünce yapısının; Türkiye’deki seyrine dair “zihniyetin maddileşmemiş” olması nedeniyle; toplumda ve bireyde “iktisadi bir hedefin” doğmadığına vurgu yapan analizler vardır.²⁴ İmparatorluğun dayandığı asli Türk-Müslüman unsurun; neredeyse geleneksel olarak tarım, devlet memurluğu ve askerlik ile uğraşması; bu toplumun emeği metalaştıran sanayi devrimine uzak kalması; ticaret ve yatırım alanını tamamen boş bırakmıştır. Tacirin ve zanaatkârın sadece kendi çıkarı ve alışkanlıkları ile hareket ettiği bir vakia olduğundan; sanayi ve büyük ekonomik girişimler (maden, demiryolu, silah, tersane işletmeleri gibi) başlangıçta ve dünyanın her yerinde devlet eliyle olmuştur. Devletin; genelin menfaatlerini öncelemesi ve kâr amacı gütmemesine, bürokratik hantallıklar da eklenince;

22 Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesi*, s. 269 vd.

23 Bir başka örnek; Sebilürreşad’da Halil Fahreddin (Şâir Ziya paşa hafidir) ” imzası ile çıkan; *“İstîlâ-yı İktisâdi”* başlıklı makaledir;

“Bugün müterakki devletler, mütemeddin milletlerin vâsil oldukları bu derece tekâmüle, bizim için bir hülyadan başka bir şey olmayan o gâye-i sanata, ne ile nail olabilmişlerdir? Şüphesiz fen ile değil mi? Amerika, İngiltere, Almanya, Fransa gibi düvel-i muâzzama irtikâ ettikleri mukâmelat-ı âliyyeye ve ticaret-i umumiye ne sayesinde mazhar olabilmişlerdir? İlim ve maarifle, değil mi? Bugün gözle görülmeyen, birden hissedilmeyen fakat müthiş bir surette neticesi tezahür edecek olan “istilâ-yı iktisâdi” nasıl hüküm fermâ oluyor?”; Sebilürreşad, 1328, Cilt 8, Sayı 205, s. 442-443.

24 Sabri F.Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951. Ekonomik davranış biçimlerini, din ve zihniyet bağlamında ele alan geniş çaplı çalışmalar arasında; görüşleri, eserleri ve Türkiye’deki İktisat Bilimi’ne katkıları bakımından özellikle Sabri F. Ülgener’i anmak gerekir. Çalışmaları üzerine, akademik araştırmaların hala devam ettiği Ülgener’in; özgeçmiş, eserleri ve iktisadi yaklaşımları için bkz. Ahmet Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007. Ayrıca bkz. Ahmet Özkiraz, *“Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme”*, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 36, 2007, s. 35-59.

devletler bu kapsamlı işleri özel teşebbüse yavaş yavaş terk etmeye başlamışlardır. Avrupada, 19.yüzyılda bu seyir gözlemlenirken; Osmanlı İmparatorluğu henüz “kapitalist-liberal” pazarın; en büyük ve hacmi en geniş olan tüketicisi idi. Nitekim ahlaki-dini öğelerle bezelen ekonomik girişimin, toplumu ve siyaseti dönüştürücü gücünü, maalesef Türkler çok geç fark etmişlerdir. Söylev’deki akışın, bu durumu halk dili ile ifade ettiği hemen görülmektedir.

Bazı davranış biçimlerine ve inanç yapılarına bağlanan iktisadi tespitlere göre; Osmanlı-Türk unsorda sadece kâr elde etmek için çaba göstermek, hiç bir zaman asil ve tercih edilen bir davranış modeli olmamıştır. Bu model; dünya nimetlerini yücelten ya da buna meyleden insan tipini “menfaatperest” ilan eden; saffetini korumak adına; kanaatkâr ve itidalli ahlak anlayışıyla yaşayan, ortalama insanlardan oluşan, ekonomik beklentileri düşük ve durağan bir insan tipine denk düşer.²⁵ Paradan ve zenginlikten bahsetmeyi “görgüsüzlük” sayan; mülk sahibi olmayı istediği halde, bunun gerekli koşullarını hazırlamadan yani kolaydan elde etmek isteyen bir tavırdır bu. “Söylev” de bu ataletin ve yılgınlık getiren durağanlığın vurgulandığını; tembelliğe düşmüş bir toplumun, dünyadaki gelişmelerden habersiz yaşayanların hayatta kalamayacağını, açık açık söyleyen eleştirileri okuyoruz.

Sanayileşme ve ticarete, özel girişimin bulunmaması, Osmanlı-Türk unsorda böyle bir kamuoyu olmaması nedeniyle, ekonomik hamleler zorunlu olarak devlet öncülüğünde gerçekleşmiştir. Ancak 1860’lardan sonra “hür teşebbüs”, serbest-i ekonomi” gibi kavramların toplumsal değişimde bir rol oynadığına ve bu rolün nasıl gerçekleşmesi gerektiğine dair tartışmalar söz konusudur. 19. yüzyıldan, 20. yüzyıla aktarılan sorunlar içinde – eğitimden sonra – ekonomik altyapı eksikliği en önemli olanıdır.²⁶ Çünkü Tanzimat döneminden sonra atılan bazı adımlara rağmen; “yerli sanayi ve yerli ticaret” bir türlü toplumsal itici güç olamamıştır. Münif Paşadan başlayarak, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Midhat Efendi²⁷ gibi Tanzimat’tan, Yeni Osmanlılar’a; oradan Jön Türkler’e ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne kadar uzanan hemen hemen üç nesil boyunca çalışmak, üretmek, pazar, vergilendirme ve maliye politikaları üzerine pek çok tartışma ve görüş vardır. Ancak metot, rasyonel problemleri çözmeye yönelik teorik analizler yoktur. Bu nedenle; tartışmalar, ekonomi-politiğin başlı başına siyasal bir tercihi gösteren etkisinden çok; iktisadi eksiklikler ve geri kalmışlıklar üzerine odaklanmıştır.²⁸ Söylev’de, yer yer bu duruma yani geçmiş nesillerin başarısızlıklarına karşı sitem ve isyan vardır.

“..içinizde (A canım; dünya için ne mana var) diyenleriniz olacak; o vakit “hiç ölmeyecek gibi dünya için; yarın ölecekmiş gibi ukbâ için çalışmış” meâlini inkâr etmiş olmuyor mu?”

25 Ömer Celâl Sarc, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949, s. 268 vd.

26 Sayar, a.g.e., s. 464 vd. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 265 vd. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 666 vd. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, s.454 vd.

27 Edebi kişiliği ve gazeteciliği yanında; “Sevdâ-yı Say ü Amel” başlığı ile “iktisat” biliminin, Osmanlı dil dağarcığında çığır açan eserini yazan Ahmet Mithat Efendi için özellikle bkz. Hilmi Uçan, *Ahmet Mithat Efendi’de ‘Aşk’, ‘Sevda’ Kavramları Çerçevesinde İktisat Algısı ve Protestan Ahlakı*”, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Ekim 2016, Sayı 3, s. 77 vd. Ayrıca bkz.Sayar, s. 402 vd.

28 Mehmet Seyitdanhoğlu, *“Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”*, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.713 vd.

sözünde olduğu gibi; Söylev’de, ekonomik davranışlara getirilen eleştirilerin, dini referanslarla desteklendiğini de görmekteyiz. Türk-Müslüman unsurun, ticari atılımı için dini yönden de teşvik edilmesi, II.Meşrutiyet döneminin önemli konularından biridir. İslam dininin çalışmaya, kazanmaya ve ticaret yapmaya karşı olmadığını; aksine, Müslümanların öteki dünyadaki mutluluktan taviz vermeden bu dünyanın nimetlerinden yararlanması gerektiğini göstermek için başka yayınlar da yapılmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı Bey tarafından yazılan, “*Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiın Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti*”²⁹; Ferit Vecdi Beyin “*Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii*”³⁰ başlıklı makalesi; yine tamamen ticari yaşama yönelik İslâm kurallarını ayet ve hadislerle açıklayan ve Ahmet Nazmi Efendi tarafından hazırlanan “*Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*”³¹ gibi eserler, belirli bir ekonomik davranış tipini, dini yönden de meşru ve doğru göstermek için hazırlanmıştır. Bu yayınlarda; çalışmak, iş, dayanışma, ekonomik alanda hakkaniyetin ve adaletin gözetilmesi gibi konularda; Kuran-ı Kerim’den ayetler ve Hazreti Muhammed’in hadisleri örnek gösterilerek; İslam ekonomi ahlakı açıklanmaktadır.

Söylev’de; “çalışma ve ulusal ekonomik hamlelerle” Avrupa emperyalizmine karşı bir direnç geliştirme teması; Cezayir, Fas, Tunus gibi Fransa’nın sömürgesine dönüşen Müslüman toplumların içine düştüğü duruma izafeten ele alınmıştır. Müslüman topraklarda halkın birbirine “kırdırılması” örneğine bakılırsa; emperyalist politikaların, zayıf düşmüş Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlar üzerindeki baskısı; Söylev’i veren kişi tarafından en korkutucu “tondan” izâh edilmektedir. Zira toplum silkinip kalkmaz ise; Türk-Müslüman unsorda görülen atalet devam ederse; devletin akabeti pek salim görünmemektedir.

Metnin kurgusunda; bilim, eğitim ve ekonominin bir “kurtuluş reçetesi” olabileceğinin en sade ifadelerini bulmak mümkündür. Eğitim konusu; eğitimin ekonomik ve sosyal kalkınma ile ilişkisi; okulların ve öğretmenlerin yetersizliği üzerinden ama daha çok eğitim müfredatının “ciddi olmadığı” ve “toplumun ihtiyaçlarına uymadığı” teması üzerinden anlatılmıştır.

Eğitimin; neredeyse dönemin tüm kalem erbabında “ebedi” bir sorun olarak ele alınması boşuna değildir. Köylü, kendini kalkındırmak için her şeyden önce eğitime muhtaçtır. Ekonomi ve “maîşet” onu takip edecektir. Anadolu’da ve Osmanlı topraklarının diğer bölümlerinde; gayr-i Müslimlerin okullarındaki gelişmiş düzey ile Müslüman okullarının yetersizliği; öğretmen ihtiyacına cevap veremeyen “dâr-ül muallimin mektepleri” burada olduğu gibi başka metinlerde, yayınlarda hep tekrar edile gelen konulardır.³²

29 İsmail Hakkı (Manastırlı), “*Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiın Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti*”, Sırat-ı Müstakim, Temmuz 1325, s. 305-306.

30 Ferit Vecdi, “*Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii*”, Sırat-ı Müstakim, Ekim 1324, s. 170-172.

31 Ahmed Nazmi, *Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*, Amedi Matbaası, İstanbul, 1340.

32 Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul,1986, Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin*, Liberte Yayınları, Ankara, 2005. II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan ve Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde uygulanan ve uygulanması istenen ekonomi politikalarının içeriği ile ilgili; “Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiyye Mecmuası” da bir fikir vermektedir. Kısa ömürlü de olsa dergi; toplumsal dönüşüm ve değişimin, ekonomik ve sosyal ayağını halka anlatmak, halkı “aydınlatmak” amacı taşıymaktaydı. Aynur Erdoğan, “*Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiyye Mecmuası*”, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.73-91.

Metinde; ekonomide kadının rolüne de yer verilirken; “ev ekonomisi” temaları, kadınların bazı yanlış ama gelenekleşmiş tüketim alışkanlıklarıyla ilişkilendirilmektedir:

“...kazandıkları paraların nihâyet nisbetini sarfedip, başkasını saklamasını ve bunlarla başka işler tutmasını söylemek ve o cemaat kadınlardan mürekkebe ise tasarrufun üzerinde; kadınlar tarafından icra edileceğini – kadınlarımıza söylemek üzere hasredilmelidir – ve bundan başka kadınlarımızın erkeklerle ve erkeklerimizin de kadınlarla hüsn-ü imtizâc etmelerini (iyilikle geçinmelerini ç.n.) ve kadınlarla (erkeklerimiz zinhâr yastık düşmanıdır, iki testisi varsa biri kırılmalıdır) gibi meselleri sâhi itibara almamalarını ve erkeklerle kadınların hüsn-ü muaşeretinde bulunmaları ve maliyeti olan iş ve işretten içtinâb eylemeleri tekrar tekrar tavsiye edilmelidir.”

“bu para nasıl tedârik edilebilir? Bu, diştten tırnaktan arttırmak suretiyle olur. Buna “ilm-i iktisat” müktezâsınca (tasarruf) denir. İşte bu tasarruf sayesinde ki Avrupalılar bugün bu kuvvete, bu sanayi’ye mâliktirler. Bizlerde ise bunlardan zerre kadar yoktur. Nasıl olsun? Kadınlarımız, o kızlarımız; isrâf ve tebrîzden hâli değillerdir”.

Harcama ve tüketim biçimi; dışarıdan gözlemlenebilen ekonomik davranışlardır. Bilindiği gibi, bu davranışların ölçülebilir olması “iktisadi veriler”in analizine ve yorumuna, ekonomik öngörülere kaynak teşkil etmektedir. Kazancın (ve zaman gibi diğer değerlerin) tasarrufa yönelik ve planlı harcanması, “rasyonel” bir tercihtir. Osmanlı toplumunun harcama biçimi, emeğin ve zahmetin değerine göre değil; o tüketimden elde edilen “hazza” göre işlemiştir. “Haydan gelen huya gider” deyişinde olduğu gibi; bu bolluk ve ferahlığı mümkün olduğu kadar “zahmetsiz” elde etmek ve zahmetsiz harcamak, dilimizde de yer etmiştir.³³ Bol harcamak ve gösterişli yaşamı ile sadece kazandığını değil kazanmadığını da harcamak yüzünden yokluğa düşmüş, “müflis” ve “melankolik” insanın dramı; son devir Osmanlı aile yaşamı ve tüketim alışkanlıkları bakımından “köşk”, “konak” romanlarına yansıyan bir konudur. Söylev’de; kadınların bu “müflis” hayattaki rolü, “*Kâğıthane sefalarına*” atıfla ifade edilmektedir. Kadınların da tutumlu olması; gereksiz tüm harcamalardan kaçınması; zenginleşmek için gelirden değil giderden tasarruf etmek zorunluluğu, “ailevi iktisadi tasarruf”un temeli olarak gösterilmiştir.

“Bir adam, böyle bir ufak maaş peşinde hayatını fedâ edeceği yerde (rızkın onda dokuzu ticarettedir) meâli âliyesinde bulunan hadis-i şerifin ahkâmına tâbiân ticaret eylemelidir.”; sözünden anlaşılacağı üzere İslâmi referanslarla bezelen bu eleştirinin hedefi, II. Meşrutiyet döneminin önemli tartışmaları içinde gündemden düşmeyen “memur devleti”dir. Toplumun genelindeki yoksulluk, ticarete zaten rekabet gücü oluşumunu engelleyicidir. Ama kişisel yeteneklerini geliştirmek yerine; daima kendinden daha büyük bir gücün sırtına yaslanan; “birey” olmak yerine “birilerinden” olan ortalama insanın; geç dönem Osmanlı dünyasındaki karşılığı ve en tanınmış olanı “katip” tipidir.³⁴ Üzerine şarkılar, şiirler yazılan bu “kâtip” de eleştirilerden payını almıştır.

33 Ülgener, s.182.

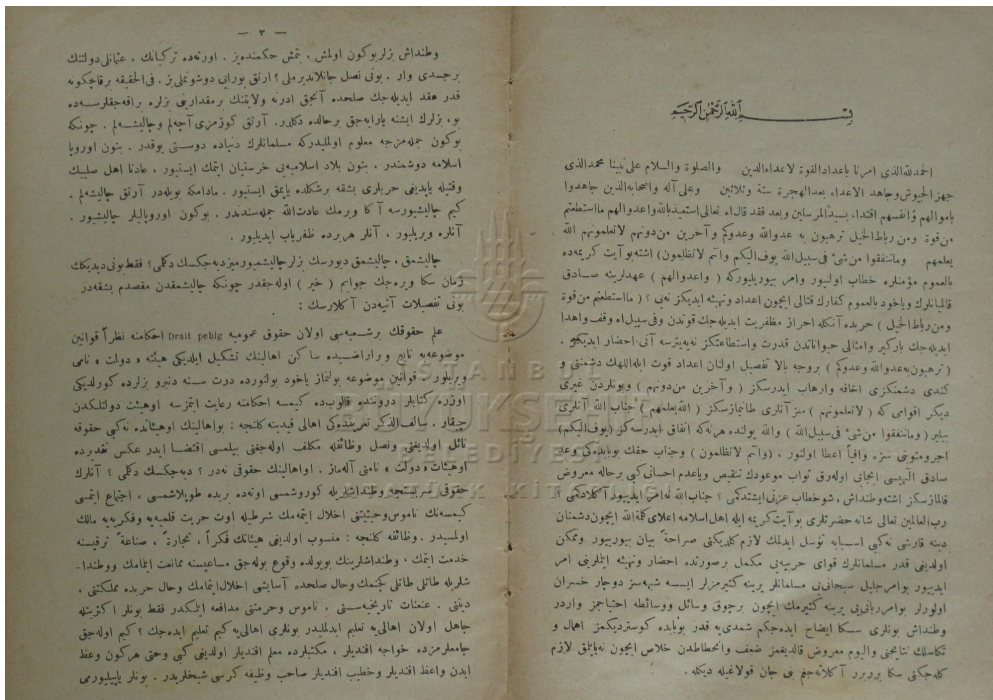
34 Akkaya, s.67-68.

Hatip'e göre; eğitim kurumlarındaki fiziksel yetersizliklerin yanı sıra; müfredatın içeriği, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır. Sermayesi olmadığı için müteşebbis olamayan, ticari yaşamda aktif olamayan bu insandan; yetersiz eğitimin bir neticesi olarak, gözünü devlette memur olmaya dikmiş, düşük maaşla ucuz ama güvenli yaşamı tercih eden nesiller türemiştir.

Halkı aydınlatmak konusunda; "hatiplerin", "muallimlerin" ve "hoca efendilerin" uyarılması; toplumda kanaat önderi olan kişilere ulusal bir "vazife" düştüğünün, örtük ifadesidir. Bu "vazife"yi gereğince yerine getirmenin vicdani bir sorumluluk olduğunu, hatibin ya da "Söylev"e ilham olan "mektup"un yazarının kendi konumunu açıkladığı satırlarda buluyoruz. Çünkü bu noktada nihayet; "hür teşebbüs" konusunda liberalizmin özgür bireyi, kendi çıkarları ile toplumun çıkarlarını uzlaştıran özgür yurttaşına dönüşmedikçe; ne tek başına siyasi kurumlar ne de devletin ekonomik kaynakları başarılı olabilir. Nitekim "Söylev" e ilham olan mektubun sahibinin ve hatibin; bilgili, bilinçli olduğunu; ama adını sakladığından, onun özgür olmadığını anlayabiliyoruz.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Rukiye, *Prens Sabahaddin*, Liberte Yayınları, Ankara,2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları”, *Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.107-123.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, (t.y.).
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- BULUT, Nihat, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasi İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 14.Baskı, 1997.
- DOMENACH, J.M., *Politika ve Propaganda*, Çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- ERDOĞAN, Aynur, “Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 2014/1, s.73-91.
- FAHREDDİN, Halil, “İstilâ-yı İktisâdi”, *Sebilürreşad*, 1328, Cilt 8, Sayı 205, s.442-443.
- HAKKI, İsmail (Manastırlı), “Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiîni Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti”, *Sırat-ı Müstakim*, Temmuz 1325, s.305-306.
- HANİOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- NAZMÎ, Ahmed, *Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*, Amedi Matbaası, İstanbul, 1340.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, “Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, Osmanlıdan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme”, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 36, 2007, s. 35-59.
- SARC, Ömer Celâl, “Tanzimat ve Sanayimiz”, *Tanzimat I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 423-440., *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949.
- SAYAR, Ahmed Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul,1986., *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- SOMBART, Werner, *Burjuva*, Çev. Oğuz Adanır, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2011.
- TOPRAK, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1995., *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1995.
- UÇAN, Hilmi, “Ahmet Mithat Efendi’de ‘Aşk’, ‘Sevda’ Kavramları Çerçevesinde İktisat Algısı ve Protestan Ahlakı”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Ekim 2016, S. 3, s. 77-85.
- ÜLGNER, Sabri F., *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.
- VECDİ, Ferit, “Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii”, *Sırat-ı Müstakim*, Ekim 1324, s. 170-172.

— ۴ —

بولر ديدگيم کي هر مقصد مين اوغورنده چاليشتايورم ؛ امينکه خير . اوليه اولجه چاليشموز ديمکدر بنامعله بامادکه اهل سلب بويه چاليشتايورلر . اوله اهل اسلامه غلبه ايلي . مکتلرني ضبط ايجي ، چاملرني کليسيه تحويل ايجي محققدر .

بو قارنده اهاليک و طلاقني تعداد ايلديکم صرده (تجاره ، صناعت) ترقيست خدمت ايتک قدي علاوه ايلدم تجارعت دهيمکدر ؛ نه کي مکتدله اجرا اولنور ؛ ساعت دهيمکدر بوزاري دوشون و ارمي عيا ؛ تجويق . چونکه بوگون تجارعت بوند اون عصر اول پيلان تجارعت دکلدرد . و صرف بزرده مسلمانلرک يايديني کي رشکده قالمش دکلدرد . استابوله کوردديکدر ؟ اوووردی ياقه و اشتايين ويار تجارعتخانه لري ده تجارعت ايديوور . طبعي بولرله قاچ ميداننده طقا ، آيه سانان آدملر آره سنده فرق وار دکلي ؟ اوويوک تجارعتخانه لر بولنده اداره اولور ؛ حيايلري بولنده طوتيلور . نه بولنده ترئين ايديله وک مشرتک نظر دفع جلب ايديلور ؛ بولر تحصيل ايله اولور . بولر بوگون بره علم بدر بولم اوگره نعلی دکلدرد ؛ اوگره نيجيه چاليشموز ، ديمکدر .

احتمالک شمدی بکا (چوق کوزول سويلوبور اما اوليه تجارعتخانه لري ايجق ايجون بزه لازم) ده چکسک دکلي ؛ اوت ؛ باده لازم فقط بواره مطلقا بر آدمک ايک اوچ کسک اوقل لازم دکل . برشرکت پيلور . برلوي عثاني مفاصله بر حصه شمدی حيقارو پوزيک مسلمان لور ده اته آسه بوزک ايرا سرما اولور ائنگله ايشيدکيدک تجارعتخانه پيلور . ذاما استابوله کي اوووردی باق تجارعتخانه لري ، اشتايين ويار البته معازلري هب بويه برشرکتدر .

شمدی احتمالک بويه بويوک تجارعتخانه اجمقدن نه فائده حاصل اولور و چيکسک دکلي ؛ اوت ؛ بويه بويوک تجارعتخانه اجمق ايجون اوليه بر شرکت تاسيس ايدوبه بوشرکت نه صناعت جني مالي اووويان کيدير بيه نه فائده حاصل اولماز بدميزم اووويه کيدر ، اوشرکت آموسترا ، آلتايا قاريفرلرک حسانه . منتمه خدمت ايتش اولور . آنکچون صناعت جني مالي مملکتده اعمال ايتلير . اعمال ايديمي او تجارعتخانه متصل بر (قاريفه) تاسيس ايتش اولور . و سوره نه صناعت و مملکتده باشلامش اولور . بوجوق اهالي ساحيلن قاريفه کيدر . بويست قازانور . ايشترکلدن ، کوچيترکلدن قورمخانه کوشم بزرده اطووان او تئيل اهالي چاليشقان بر ال حاله کيدر . بويه بئنازسه چاليشماس اولور و بولتيجيه اهل سلب امير اولقلشمز محققدر . تلبس ايلديکيمز

— ۵ —

استابوله و شون مملک اسلامده بولان آدملر دنياي طامچيولر طامچ ايجون ، اوووياليرک دنيا ايجون نه مرته چاليدمق قري کورمک ايجون آتارک مکتلرکي زيارت ايليدر . بوزيارت بوگونکي اسلامک حال اسف ايتشک نظرآه علماني ايجون فرقدر . اوعلما آتئين ايجون بوزارله صاير قاري و لاطلري موقعا تيرک ايلديکوز برقي ايله کوشم بزرده آدروب . ليرک حيايلري کورسونر و مملکتده عوملترنده اهالي حال غفلتدن اعياظ ايلسونر . او خواجه اغميرلر برده ، آجام ؛ دنيا ايجون نه منن (وار) ديسونر بولرکده (هيچ اوله چلک کي دنيا ايجون و اين فوت اوله چلک کي عثا ايجون چاليدکدر) مال شرعده اولان کلام حکمت انسانسه مخالفت ايتش اولور . برده استيد باقه (واعدولهم ما استعلمت آيت چله سنه عصيان ايتش اولور .

اشبو آيت چله دن غلطي و نافذ قرا اولماز . جاب حق (ما استعلمت) بويورور يعني استعلمتکر بديکي مرته بيمکدر که بوکاحد و نه ايه اولماز . آرتق بوسا موچيچيه بون اوووياليرک يايديني ترقيات داخل اولور بونلر دن حصه مند اوله اوق اوووياليرک علما ، تجاره ، صناعت کيوده بر ايلر . بوقارنده تصريف و ايعاخ ايلديکم اتاده اهاليک قزانديني بارلرک تصفيق بوزارنه صرف ايدوب نصف ديدکري حفظ ايتشک و آنکله ايتقه پرايش بولسني تجارعتخانه لريک اوله سق يازمش ايدم . بوايرن بزه حفظ ايلي ؛ باغلزده . باقه ديدمه خاطر مه کليز بزمک عثاني مل باقلاري عثاني باقلاري اسلرسيه نامرسيه و نعا ايجي شرکتلير . يارب ؛ بزمويه بوزاريفک صرف اسلام طرفدن تاسيس و اداره ايلديکي نزمان کوشم بزرده چکسک ؛ بوقارنده اهل اسلامک دنياي طامچيوني سويهدم . اوت ؛ بون قسده مجري ايلده ده اوليه سويلوبورم . چونکه حده الله بن مملکتده آت و چوق برني بيلدرن عد اولدوردم و بوايه کويده داسي مکتب حوقوه دوامه باشلاديمک برني کون مملک تقريري استاخ ايلديکسکره جهلي آتلازم آرتق و قش عليه الباق .

بوزادقزم يايمازسه حال قش ، جزار ، تونس ، طرابلس غرب ، مصر وهندستانه دونه چکدر . جزار و تونسي فرانسه اوليه بوحاله حوقوش ک سورمه ؛ جزار لير بوگون ايرتداد ايديوور . چيکلرده جزارده جايات عايده نئي قصاص اولان (حمد) نامده ري ايرتداد ايلديکدن نئي قبل الاعدام مراسم بوسايه اعياي ايجون برياني طلب ايدر و بوليسک اولمادي چاي يتي ني اويوب ، تقبيل ايدوب آتلازم قسکره قفاسق حلاوه تسليم ايدر والي جهم زما عاذاقه نالي کدک لارنده بعض جزار لير

